

המוחלטת לריתמוס שלו, השאילה של דמויות וסיטואציות, כל זה אומר דרשני. אמנם מכל הסופרים הצעירים של אותה תקופה הייתי אני המקרה הקיצוני ביותר, ובתור מיקרה קיצוני הובאתי גם לכאן. לכן אני מרגיש שתדומתי לדיון זה — בין שני פרופסורים גמורים בלשונו של עגנון, לבין פרופסור שיהיה אולי גם הוא גמור — צריכה להיות עדות אישית. מוכן אני לעשות אנליזה קטנה לעצמי כמי שדבק באותם שנים בעגנון.

לומר את האמת, אני עצמי נדהם מחדש כשאני רואה עד כמה דבקתי בריתמוס העגנוני באותה תקופה. לפני הסיפור "מות הזקן" כתבתי סיפור בשם "מכתב של גשמים", שאותו שלחתי לאהרן מגד, עורך "משא" אשר כתב לי מכתב-תשובה ארוך בצירוף כתב-היד, ואמר, כן, לא רע, יש משהו, אבל איך אפשר לכתוב בחיקוי שלם כזה של עגנון (אהרן מגד היה עורך מצוין, שהתייחס לכל סופר מתחיל. במוסף הספרותי של "הארץ" היו שולחים חזרה כתב-יד בצירוף פתק סטנדרטי מודפס, ומשום כך, נדמה לי, במשך שנים רבות מאוד לא שלחתי ל"הארץ" סיפור).

אבל כשאני חושב על עצמי באותה תקופה, הרי נדמה לי שאת החיקוי הזה כתבתי בלב שלם ובלי היסוס, מתוך תחושה בטוחה שאכן אני כותב משהו חדש. כלומר, לא הייתי טיפש עד כדי כך לחשוב שאף אחד לא יזהה את כתיבתו של עגנון שהיתה מפורסמת כל-כך, אלא הייתי בטוח בתחושה פנימית שאני שואל מעגנון רק מפתח, כדי להיכנס למקום שהיה בעיני שונה לא רק מעגנון, אלא בעיקר שונה באופן מהותי מהספרות שקדמה לי — ספרות דור מלחמת-השחרור.

התוכן הפנימי של הסיפור "מות הזקן" — מעשה בזקנה תקיפה בדעתה, שהחליטה לקבור חיים את ידידה הזקן שהמשיך לחיות יותר מדי, לדעתה, ושיתוף-הפעולה הפאסיבי של הדיירים עם מעשה הזה — נראה לי על אף הלבוש העגנוני המובהק רחוק לחלוטין מעגנון, ושונה מבחינה רוחנית-נפשית.

למזלי, גם הקוראים הטובים שהיו לי באותה תקופה אכן זיהו את הגרעין החדש. והם סלחו על הלבוש העגנוני המובהק. אבל עכשיו אני יודע היטב, שאילו לא התחפשתי בכגדים של עגנון, לא הייתי יכול לכתוב בכלל. בלי כלי-לבוש ספרותיים אלו לא יכולתי לבטא כלל את מה שרציתי לבטא. אני יודע שיש להיזהר במלה "פלים" כאשר אנו מדברים על ספרות, כי הרי צורה ותוכן מותכים זה בזה, אבל בכל-זאת, נדמה לי שההבחנה בין לבושו של עגנון לבין מהותו יש לה תוקף במיקרה שלנו.

אגב, עגנון עצמו ראה את הסיפור הזה. לאחר שהתפרסם, ביקש אבי את אשתו של עגנון, שהיתה תלמידתו הפרטית לערבית, להראות את הסיפור

עגנון והספרות הצעירה: עדות אישית

אלו הם דברים שנאמרו ביום עיון לש"י עגנון, שנערך באוניברסיטה העברית, במסגרת ישיבה שהוקדשה לנושא: רישומו של עגנון בספרות העברית. — "כשראה הזקן שהוא קרוי לרדת לתוך הבור, תלה בנו את עיניו המתחננות. סבור היה שנבטל את גזר דינו. כשראה, שהגב' עשתור נרעשת כולה מן העניין, ואף שהיא אשה נכונה ומושלת ברגשותיה, אין בכוחה לעצור את הדמעות המקלחות על פניה, ניגש אליה לנחמה, ואפילו שהוא עני מביטויים ומליצות, ניחמה כמיטב יכולתו".

לבסוף ראה, שלא יוכל לבקש על עצמו, מפני שמחויב הוא לעמוד לגב' עשתור, שידידות-אמת שררה ביניהם כל ימי שבתו אצלה. ניגש לשפת הבור והשחיל את עצמו בזריזות אל הקבר וכרע שם כריעה מתוך המתנה" — שורות אלה לא כתב עגנון, אלא בחזר צעיר שישב בחדר שבמיגדל-מים ישן של קיבוץ חצרים, כנגב שטוח וצהבהב, נוף בהחלט לא עגנוני; הוא כתב שורות אלו כמה חודשים לאחר שהשתחרר מהצבא לאחר מיבצע-סיני, שאז התחילה איזו תקופת הפוגה שקטה ב"מצב הישראלי" בין השנים חמישים ושבע ושישים וארבע-חמש.

אני בטוח שמחשב-עגנון (ואינני יודע איפה הוא נמצא היום, באוניברסיטת תל אביב או בכר-אילן) היה מגלה מיד שטכסט זה לא נכתב על ידי עגנון. הוא היה דוחה את המלה "מחויב" כבלתי מתאימה לסיגנונו של עגנון, ואולי אפילו מעיר איזו הערה לגבי הצירוף "כמיטב יכולתו". אבל בכל-זאת הדמיון העצום של טכסט זה לטכסט של עגנון, ההיצמדות

צריכים היינו לפנות אל עגנון (מעבר לשאלות הקשורות באישיות הספרותית של כל אחד מאתנו).

ההסתייגות העמוקה שלנו מדור מלחמת-השחרור אינה שאלה של הערכה ספרותית. הישגיו הספרותיים של דור זה — יזהר, שמיר, מגד, שחם, ברטוב, מוסינזון ואחרים — אינם עומדים כאן לדין. לבטח החרפנו את נקודת הקונפליקט אתם בעזות מרובה, כדי לתת לחדש להיוולד (ולידי יושב גבריאל מוקד, שניהל את ההחרפה הזאת בדם ואש). אני רק זוכר את התחושה העמוקה והוודאית שלי, כאשר ביקשתי להתחיל לכתוב, שאני צריך לכתוב אחרת מדור מלחמת-השחרור, וכאן באתי אל עגנון כדי לבקש ממנו עזרה כסופר.

במה סייע לנו עגנון?

ראשית, בטעם האחרות הזאת שנתנו סיפוריו. אחרות מאותה חוויית קולקטיב פנימי מגובש ואינטימי, שהיתה קשורה למוקד ההומוגני של דור מלחמת-השחרור. אני יודע שסופרים אלה כועסים מאוד כשאנו מדברים על הומוגניות חלוצית זאת; הם רואים את תקופתם כעשירת סתירות, רב-ממדית, וודאי שהאמת נמצאת אי-שם באמצע. אבל עובדה היא שחוויית הקולקטיב הזה היתה ממשית, אם עוררה התנגדות כה עזה, בראש ובראשונה מצד אלה שהיו סמוכים אליה במיוחד, כגון עמליה כהנא-כרמון, שעדיין מהדהדת באוזני רשימתה המפורסמת ב"מעריב" על-אודות דור מלחמת-השחרור, רשימה מלאה תוקפנות מנקודת מבטו של זה העומד "מחוץ ליושבים ליד המדורה", זה המבקש לתת ערך לעצמו מחוץ לחוויית הקולקטיב, שאותה הוא שולל בעצם היותה חוויית קולקטיב. הוא הדין במשורר יהודה עמיחי, שגם הוא בדרך משלו, מתונה יותר, סייג עצמו מחוויית קולקטיב זה. אגב, גם עמיחי הושפע עמוקות מעגנון, אף כי אינו נכלל בדרך-כלל ברשימה המקובלת. זכרו נא, למשל, את הסיפור "בלט בירושלים" בקובץ "ברוח הנוראה הזאת", או את הרומן שלו "לא מעכשיו, לא מכאן" שנכתב על-פי מוטיב של "אורח נטה ללון". הוא הדין באהרן אפלפלד, שהושפע אף הוא, על-פי דרכו, מעגנון. גם אפלפלד צריך היה למצוא את זהותו הספרותית דרך אחיזה פיתוד אחרת. על זרותו וניכורו להוויה הישראלית-קולקטיבית של תחילת שנות החמישים הוא דיבר הרבה בכמה רשימות וראיונות. יורם קניוק, השייך גילית לאותו דור, ואף השתתף במלחמת-השחרור, היה מסויג אף הוא מאותה חוויה. עובדה שלאחר מלחמת-השחרור הוא עזב את ישראל ומשתקע למשך שנים טובות וארוכות באמריקה, שם הוא מתחיל לכתוב את סיפוריו הראשונים ("היורד

לעגנון. לומר את האמת, לבי לא היה שלם כל כך עם העניין, אבל לאחר שנקבעה פגישה בינינו באתי אליו ביום ששי חורפי אחד בטרם כניסת השבת, כשהכל מקבל מין לחיצה מיטפזית כזאת, וצריך למהר. הוא עשה את התיאטרון הקטן והמבולבל הזה, שאנחנו עושים עכשיו לכתבנים צעירים שבאים אלינו, הוציא לי מקופסה כמה סוכריות עבשות. אני כמעט בטוח שלא קרא את כל הסיפור, אלא רק ריפרף בו, עילעל בעתון לפני, התייחס גם דרך אגב לימי צקלג של ס. יזהר שיצא באותו זמן לאור והיה מונח שם על השולחן, ואמר לי דברים בלתי-מחייבים, אבל מישפט אחד אני זוכר היטב: בספרות טובה אסור שירגישו את השפה או את הסגנון, משהו כזה. אינני יודע אם התכוון אלי או גם ליזהר, אינני יודע אם אמר זאת ברצינות (לי נדמה שכן), או היתה זו רק הערה אירונית עדינה כדי לתמוה על החירות שנטלתי לחקות כן את סגנונו. מכל מקום, זאת היתה הפגישה ביחידות היחידה עמו. מאז ראיתי אותו שלוש-ארבע פעמים בחברת אנשים אחרים, בשיחות כלליות מאוד. נהייתי, כמובן, כמו כולם מההומור שלו, אבל לא הייתי מעוניין לראותו ביחידות. הוא לא משך אותי מבחינה רוחנית. לא היתה לי הרגשה שהוא יכול לתת לי תשובה לשאלות הרוחניות שהעסיקו אותי. הוא היה חשוב לי מאוד כסופר. הוא נתן לי מפתח ברור, ברגע קריטי ברור מאוד. אני חוזר ומדגיש: כסופר, בדרך שבה הריץ את הטכסט, ולא העולם הרוחני שלו, שהיה בלתי-רלוואנטי לי מבחינה אישית עמוקה.

אני לא יודע מה הוא חשב עלי בהמשך השנים, אם חשב בכלל. שוב, אבי, שהיה מין מחוץ סמוי ביני לבינו, פגש אותו לאחר שנים בכיכר-סלמה בטלביה, ועגנון שאל על אודותי. אבי אמר לו: אומרים עליו שהוא מחקה אותך. ואז עגנון נפנה בכעס, ונופף בידו: אותי אין מחקים.

אני רוצה עתה לנסות ולהסביר מה היו בדיוק הכלים שהוא נתן לא רק לי, אלא לקבוצה שלמה של סופרים. אלי שבייד אמר בשעתו, שעגנון הוא כמו הר גדול שעמד בדרכם של הסופרים. השאלה אינה מי עבר אותו, כי כולם עשו זאת, השאלה היא איך יצאו מן ההר הזה. אני בטוח שבכל מיקרה צריך היה דור שלם של סופרים לחצות את ההר הזה. עובדה שהדור הקודם לנו שעגנון היה קרוב לו הרבה יותר מבחינת הפרש-הגילים, לא חצה אותו, אלא אולי רק השיק פה ושם עם ההר הזה, ובשנות היצירה הראשונות שלו לא נזקק לעגנון כלל ועיקר. אני חושב הן על מגד, הן על שמיר, כמובן על יזהר, וכן שחם, ברטוב ואחרים. אולם אנחנו — דור הפרוזאיקונים של המדינה — פנינו אל עגנון בראש ובראשונה משום הדחייה שדחינו את הספרות שקדמה לנו. מבחינת הסיטואציה הספרותית,

באשמת הביקורת שהזניחה אותם כליל), וברנר היה יותר מדי ספציפי בתיסבוכת הפסיכולוגית-אידיאולוגית שלו, והיה מרוחק בלשונו ובהווייתו מרחק של ת"ק פרסה (אגב, עד עכשיו אין אף ממשדך ספרותי לברנר, על אף ההערצה העצומה שרוחשים לאישיותו הספרותית כמעט כל הסופרים, ודבר זה טעון עוד בדיקה). אל נשכח, בפרוזה לא היה דור מקביל של סופרים ("דור ארץ-ישראל" בלשונו של הלקין) אשר יכול היה להשתוות לקבוצה המכובדת והעשירה של משוררי ארץ-ישראל (אלתרמן, לאה גולדברג, זוסמן, גרינברג, שלונסקי ועוד רבים אחרים).

עגנון לא רק נתן את הדגם של "האני" הזה, העמוס משהו, המצוי חצוי בערפל של "ספר המעשים" ועוד סיפורים. הוא נתן גם מקום ואנשים אחרים. ספרות מלחמת-השחרור היתה בעיקר ספרות של שרה, כפר, קיבוץ (דומני שיזהר לא כתב מעולם על נקודה צפונה מרחובות), במקרים מסוימים של תל-אביב העובדת. עגנון נתן ביטוי בסיפוריו לירושלים כמרכז. אותה ירושלים אינטלקטואלית שבין רחביה ותלפיות היתה חשובה לדור שלנו יותר מהוויית דור מלחמת-השחרור (דוד שחר, למשל, משך חוט ברור ומיוחד משלו מהמציאות הירושלמית של עגנון). רובנו עברנו את הלימודים באוניברסיטה כחוויה צעירה. הכבוד שרחשנו לאינטלקטואלים היה גדול הרבה יותר מהכבוד שרחשה להם ספרות דור מלחמת-השחרור (ושוב, אינני אומר זאת כנקודת-שבת, אלא כציון עובדה, יש משהו אותנטי מאוד בכוז לאינטלקטואלים וללמדנים שמגלים, למשל, גיבורי יזהר). ריח ירושלים כמקום אחר, גיבורים אינטלקטואלים למדניים מובהקים, נמצאו לנו אצל עגנון, והעיסוק שלו בהם היה מקור רב-השראה לנו.

ומכאן לעניין המרכזי. המימד המיטאפיזי שהתגלה בסיפורי עגנון. האלמנט המיטאפיזי הוא שהיה חסר כל-יך בספרות דור מלחמת-השחרור. על זה נאמרו דברים רבים. אל נשכח, באותה תקופה, שנות החמישים, הכתיבה בעלת הממדים הסמליים-מיטאפיזיים עמדה כאחד המרכזים הברורים בספרות העולם, והצידוף קאמי-קפקא היה צידוף רב-השראה לסופרים רבים. הנטיה לאבסטרקטי ולאכספרימנטאלי עברה בכל ספרות המערב, והיא כמובן לא פסחה עלינו. והרבה פעמים מעניין לראות איך תהליך עולמי מקבל חיזוק דרך סיבות לאומיות ספציפיות. למשל, במצרים באותה תקופה (סוף שנות החמישים) שינה גם נגיב מחפוז את סגנון כתיבתו, והחל כותב באופן אבסטרקטי מובהק, וזאת עקב הצורך בהסתרה ובדיבור מרומז, נוכח הידוק רצועת השלטון הטוטאליטארי של נאצר, והגברת הפיקוח על חופש הדיבור. איני יכול להיכנס כאן לסיבות שגרמו לנטיה האבסטרקטית

למעלה"), נדמה לי אפילו באנגלית, ורק בסוף שנות החמישים שב לישראל ומבסס את מעמדו כסופר עברי חשוב. יצחק אורפז, בעל חוויה מודחקת מאוד של השואה והוויית הגולה (חוויה שהתגלתה רק לאחרונה בעוצמתה בקובץ הסיפורים "רחוב הטומוז'נה"), אמנם משרת כקצין בכיר בצה"ל, מעורב ישירות בתוך המציאות הישראלית, אבל מדחיק עמוק בתוכו מציאות אחרת. עמוס עוז, בן למשפחה רביזיוניסטית קיצונית מירושלים, הנוחת באמצע שנות החמישים בקיבוץ קלאסי ושמרני של תנועת-העבודה, גם הוא מסתיר איזה עבר, כשהאישי והאידיאולוגי מעורבים בתערובת עזה. רק קצה מהווייה מודחקת זו התגלה כ"הר העצה הרעה" ואני בטוח שעוד יתגלה חומר נוסף), ואף אני, בן הישוב הספרדי הישן בירושלים המתחזה כאשכנזי מובהק לכל דבר. קבוצה זו של מסתירים, של מתחזים במוכח מסוים, בעלי תחנית כפולה, הנמצאים סמוך מאוד לחוויית הקולקטיב העזה שהולכת ומתמוססת, קשורים אליה ולא קשורים אליה בעת ובעונה אחת, ומבקשים משהו אחר.

אני אומר: חוויה קולקטיבית עזה זו (ואין אני אומר זאת לגנאי, חלילה, אלא רק כציון עובדה) כבר מתחילה להתמוסס, למרות שסופרי דור מלחמת-השחרור המובהקים נדמה לי שלעולם לא ישתחררו מעוצמתה (יזהר שהיה המבטא העמוק והאותנטי ביותר שלה שותק, ואילו האחרים בוחנים כל הזמן את הדברים סביבם, במודע או שלא במודע, על-פי מערכת ערכיה של חוויה זו). נחשולי העולים שמציפים את הארץ, אפילו הם באים להתיישב במעגלים סביב מרכז זה, מפוררים אותו, מטילים בו כאוס עמוק שיתגלה בכל עוצמתו לאחר מלחמת יום-הכיפורים. השירה החדשה של אמצע שנות החמישים כבר יוצרת פריצה חדש, הפרוזה מגששת אחריה. אבל בעוד שלשירה הלירית יש דגמי-חיקוי חזקים מחוץ לספרות העברית, שבהם היא יכולה להיעזר (אודן, אליוט וכו'), הפרוזה כבולה הרבה יותר מעצם מהותה לספרות הלאומית שלה, והיא מחפשת מפתח-עזר, פרוזה עברית שתהיה שונה תכלית השינוי מספרות דור מלחמת-השחרור, ועם זאת תהיה מעולה מבחינה ספרותית, ובעלת כוח של השראה. ואז אנו פונים כולנו אל עגנון. "האני" המפורסם שלו של "ספר המעשים" הוא אחר לגמרי, ויכול להעניק מרכז שונה מ"דני" ו"אורי" של דור מלחמת-השחרור. זאת תופעה שכיחה בספרות, שדור מבקש לקבוע את זהותו בניגוד לדור שקדם לו על ידי הסתייעות בדור קודם יותר. מדוע הפנייה היתה רק אל עגנון ולא אל אחרים מבני דורו? פשוט, מכיוון שהם לא היו כנמצא באותה תקופה. הזו, שקוע בסבך לשונו ובסבך עדותיו, היה משונה מאוד בעינינו. ראובני, שנהר ואחרים היו בלתי-ידועים ובלתי-ברורים (גם

הזאת בספרות ובאמנות בשנות החמישים. אפשר שלאחר שהמיטאפיזי התערב בקונקרטי במלחמת-העולם השניה בצורה כל-כך מזעזעת, הסתבר כמה שנים לאחר-מכן, שריאליזם כפשוטו אינו אפשרי עוד, וההוויה הארץ-ישראלית, שהיתה כל-כך ברוטאלית ובהירה בקונקרטיות שלה בשנים שלפני המלחמה הגדולה ועד סוף מלחמת-השחרור, היתה זקוקה לאיזה מבט מיטאפיזי סמלי חדש לאחר הקמתה של מדינת-ישראל. מה עוד שהמציאות הפכה כאוטית והיולית מבחינת כל מה שהיה ודאי ויציב בה עד מלחמת-השחרור.

כאן נתן עגנון מפתחות מובהקים. בראש ובראשונה דרך "ספר-המעשים", "עידו ועינם" והפרק בלק שב"תמול שלשום", ובמיוחד דרך מערכת הפרשנות שליוותה יצירות אלו. אני זוכר את ההתרגשות הגדולה שבה קראתי את פירושו של קורצווייל ל"ספר המעשים", את הפירוש ל"פת שלמה", כאשר לפתע עצמים פיזיים כמו מטפחה, מכתב, תיבת-דואר ובגד הפכו לנושאי משמעות עמוקה. ולעתים קרובות היה הפירוש חשוב יותר מהיצירה עצמה. אני זוכר היטב איך הושפעתי עמוקות ממחקרו של גבריאל מוקד "שבחי עדיאל עמזה", אשר נכתב על סיפורו של עגנון "עד עולם" וכתבתי מיד סיפור-חיקוי ליצירה של עגנון, מבלי לקרוא כלל את הסיפור (שהתפרסם בעתון יומי, ולא יכולתי למצוא אותו). את הסיפור "עד עולם" של עגנון קראתי שנים רבות לאחר-מכן והתאכזבתי ממנו עמוקות, כי אני חושב שהוא סיפור חלש, ולבטח לא הגיע למעלת ההתרגשות, העומק והמיסטריון של ספר הפרשנות הצנום של מוקד.

לנו, לבעלי התחית הכפולה, למתחזים, למדחיקים וכו', היתה כתיבתו זאת של עגנון רבת-משמעות. לא הדתיות של עגנון עניינה אותנו, אלא המיטאפיזיקה שלו, שהובעה דרך השבר הדתי המפורסם שלו. את הקונפליקט הקיומי העמוק ביצירותיו בין עולם-האבות השלם לבין המציאות היהודית החדשה, תירגמנו לקנה-מידה חיצוני, שנועד לשפוט את המציאות הציונית הישראלית השלמה, שדור מלחמת-השחרור שפט אותה על-פי כלליה ומתוך עצמה, ולא ממבט חיצוני, עליון וזר יותר. לפתע נקרע הזמן ההיסטורי הרחוס והמהודק על-פי כרונולוגיית המאבק של הישוב כאן, ונכנסו בו דברים אחרים. אפלפלד הכניס בו עשן סיגריה ודרכו עלתה השואה. שחר השחיל בו עולמות ירושלמיים של אנשים שוליים בתוך ירושלים טורקית-בריטית. עמוס עוז הפך אותם אנשים מוכרים מן הספרות הציונית על אחוריהם, והם גילו יצרים ופרוורסיות לא ידועים. אני הלכתי למצבים מופשטים, שכתוכם ניסיתי לסדר את המציאות הישראלית בסדר אחר לגמרי.

מכאן באה גם השתחררות מאותה מערכת-ערכים ברורה, מאותו שיפוט מוסרי צמוד, ששלטו בספרות דור מלחמת-השחרור. עדיין אני טוען שאפשר לזהות עד היום טכסט של סופרים אלו על-פי מערכת-ערכים זו, המושלת בה עד עצם היום הזה. זה הדיאלוג הפנימי של השכור, הוויכוח של משה אבני עם המנהיג של השומר-הצעיר ב"כי עירום אתה", אלה הלבטים המוסריים של גיבורי נתן שחם עד עצם היום הזה, כאשר גיבור זקן מקיבוץ נוסע לחו"ל ומבזבז יותר דולרים ממה שהוא חושב שראוי. או גיבור אחר, ששוכב עם נערה גרמניה. אלה הם לבטים מוסריים ברורים מאוד מבחינת מערכת הערכים של כללי משפחה וחטאים מיניים אצל אהרון מגד (עד הרומן האחרון שלו "עשהאל") וכו'. אנחנו השתחררנו ממערכת-ערכים ברורה זו, שאפשר לפי דעתי להגדיר אותה במדויק בקצת מאמץ. ואת השחרור הזה או יותר נכון את המפתח לשחרור הזה, נתן לנו עגנון, זה התחיל כבר בסופו של יצחק קומר ב"תמול שלשום". אם תרצו, אנטי-תיזה מחרידה לכל מה שהיה מקודש במערכת-הערכים של הישוב ושל הציונות. וזה קיבל חיוק ב"ספר-המעשים", כאשר "האני" המפורסם הזה מסתובב סהרורי בתוך העולם ושוכר כבדרך אגב, בספק נימוס, ספק שלומיאליות, ספק חוסר ריכוז, ספק חלומיות, טאבואים מקודשים ביותר. זכרו, למשל, את הסיפור "הפקר" שב"ספר-המעשים" (וראו את פירושו של גרשון שקד לסיפור). "הפקר" מיטאפיזי חמור ביותר.

דרך הדוגמא הזאת ובעידודה אפשר היה לאפלפלד, למשל, בסיפור, "על יד החוף" להביא את שני גיבוריו, אשר סחבו במשך שנות השואה ילדה יהודיה, למסור אותה לאחר שהמלחמה נסתיימה למינור, כדי שיהיו קלים וחופשים יותר לעסקי השוק-שחור שלהם. זה הביא את עמוס עוז, למשל לתאר מצבי גילוי-עריות בקיבוץ, בלא שיפוט מוסרי כלשהו עליהם ("ארצות התן"), והביא גם אותי להוריד רכבת שלמה באופן קולקטיבי בלי נקיפת-מצפון, לקבור זקן חי, או לשכב במידבר בזמן שירות-מילואים בלא לעשות דבר.

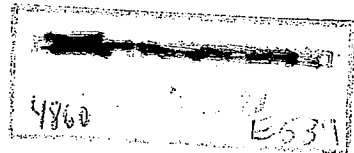
לא יצרנו מערכת-מוסר אחרת, לא קבענו סולם ערכים חדש, אבל בראש ובראשונה שיחררנו, ולפעמים גם ניתצנו את מערכת-הערכים של דור מלחמת-השחרור (מערכת-הערכים הספרותית!). ועגנון נתן לנו כלים מצוינים דרך אי-המפורשות שלו, אי-נקיטת עמדה של גיבורים, שהגיעה אפילו לכלל מאניירה. ההתחכמות-התחמקות הזאת של עגנון המאוחר, הדו-משמעיות הבסיסית, אשר משכה אליה כדבורים לחלת-דבש את הביקורת, היא שהיתה לנו מודל.

עכשיו, אני יכול להעיד בהערה אישית: אינני שלם אתה, למרות

אברהם ב. יהושע

הקיר וההר

מציאותו הלא-ספרותית של הסופר בישראל

זמורה-ביתן, מוציאים לאור

1989

שבשעתו הוקסמתי ממנה. עכשיו אני רואה גם את מיגרעותיה, אם כי לא עד לנוסח הבוטה של נסים קלדרון, למשל, שכתב בספר חדש שהתפרסם זה עתה בשם "בהקשר פוליטי": "להוציא עגנון כשהוא רע. והוא רע לעתים קרובות. את נזקי עגנון המתחכם ובעל המאניירה לספרות העברית עוד צריך למנות".

כל זה הביא אותנו קרוב מאוד לעגנון. וההישענות עליו לא רק נתנה לנו מפתח ריתמי-סגנוני, אותה מלודיה מוסיקאלית נפלאה שלו (שימו לב כמה נעים לקרוא אותו בקול רם), ששימשה מפתח מוסיקאלי להרבה יצירות, ודן מירון רמז על כך בהערה על השפעת נוסח "בדמי ימיה" על יצירות רבות של הספרות המודרנית כגון "מיכאל שלי", "כאישון העין", וגם כתת-ריתמוס אצל עמליה כהנא-כרמון. עגנון גם לימד אותנו חומרה לשונית. לא לומר את הכל. את האיפוק המפורסם (לטוב ולרע) כנגד מיבנה הפיסקה המשתפך והפתוח נוסח גנסיך-ברנר-יזהר. הוא נתן לנו נוסח והנוסח הזה הגן על התוכן. נתן לגיטימציה לדברים קשים ביותר שכתבנו, אבל נכתבו בשפה גבוהה, במיבנה ספרותי כמעט קלאסי בצורתו. הציפוי העגנוני הזה נתן לנו הגנה מפני הביקורת הזקנה שארבה בפתח. אותה הגנה שהיתה חסרה ליצירותיהם של עמוס קינן, דן בן אמוץ ואחרים, שקדמו לנו בהשתחררות הזאת מדור מלחמת-השחרור, אבל לא עשו זאת על-פי הריתמוס של נוסח קלאסי יותר. זה היה שלב הכרחי ברכישת הלגיטימציה.

הנוסח הזה יש לו מעלות, אבל יש לו גם חסרונות עמוקים. בנוסח הזה, למשל, כל הגיבורים מדברים באותה שפה, וזה החסיר במשך שנים רבות מהספרות העברית ניואנסים משמעותיים ביותר באיפיון דמויות. אבל בנוסף לכל מה שאמרתי עד כה, ויהיו ההסברים נכונים ומדויקים יותר או פחות, אל נשכח: עגנון היה סופר גדול וענק. כאן טמון, אולי, ההסבר הפשוט, אבל האמיתי. וינסו עכשיו (וזה בהחלט לגיטימי בכל תולדות ספרות שהביקורת שבה ובודקת באכזריות את הקלאסיקונים שלה) לקצץ בהר הגדול הזה, או לנסות להעמיס עפר על כמה גבעות סמוכות כדי להגביה אותן וכדי ליצור תמונת-אופק מאוזנת יותר. יגידו כל מה שיגידו, הוא היה סופר ענק, משיכמו ומעלה, וצריך לחזור ולהגיד זאת. וכיוון שספרות איננה דמוקרטיה, אפשר לחזור ולהגיד זאת בלי חשש.